

پایان نامه‌ی سطح سه رشته‌ی فقه و اصول

عنوان

نسب و محرمیت فرزندان حاصل از روش‌های نوین بارداری

استاد راهنما

سرکار خانم افتخار یوسفی زید عرها

پژوهشگر

رئیس‌ه اختروانی

بهار ۱۴۰۱

تقدیم

به توفیق الهی این پژوهش به پایان رسید. این نوشته ی ناقابل تقدیم می شود به ارواح مطهر دو بانوی شفیعه ی محشر، أم ابیها، حضرت فاطمه الزهراء سلام الله علیها، أم الأئمة، بضعة الرسول نبی مکرم اسلام، سرور زنان عالم و هدیه به روح پاک و مطهره ی دختر معصوم، خواهر معصوم و عمه ی معصوم، حضرت فاطمه ی معصومه سلام الله علیها.

تشر

سپاس خداوندی را که علم و آموختن را به انسان یاد داد و درود خداوند بر انبیاء عظام خصوصاً نبی مکرم اسلام و ائمه ی طاهرین علیهم السلام. چه زیباست لاین شکرتم لأزیدنکم ، حقیقتاً شکر نعمت، نعمت را افزون کند. از استاد بزرگوار و محترم سرکار خانم افتخار یوسفی زیدعزها به جهت راهنمایی های دقیق و تلاش ها و دغدغه های ایشان در جهت رسیدن به پژوهشی مناسب خاضعانه کمال تقدیر و تشکر دارم و از خداوند حنان و منان موفقیت های روز افزون در تمام مراحل زندگی مسئلت دارم . ومن الله التوفیق

چکیده

شیوع ناباروری در جوامع فعلی از یکسو، و پیشرفتهای علمی و پزشکی از سوی دیگر موجب شده است افراد زیادی با استفاده از روش‌های نوین باروری اقدام به فرزندآوری داشته باشند. روشهایی که در آنها اسپرم یا تخمک و یا هر دوی آنها از افرادی غیر از زوجین است. پرسش اساسی این است که والدین فرزند متولد از این روشها چه کسانی هستند و نسب این فرزند به چه شخصی می‌رسد و همچنین از نظر محرمیت، این کودک نسبت به خانواده ای که در جمع آنها متولد می‌شود، چه حکمی دارد؟ هدف این نگارش رسیدن به پاسخی مناسب به پرسش‌های مذکور است.

در پژوهش پیش‌رو ضمن مفهوم‌شناسی واژگان اساسی، به تبیین و دسته‌بندی روشهای نوین بارداری پرداخته شده و سپس نسب فرزند متولد از روش‌های نوین بارداری مورد بررسی قرار گرفته است. بنابر دیدگاه مشهور فقهاء صاحب اسپرم بودن، منشاء انتساب به پدر است. در مورد منشاء انتساب به مادر نیز مشهور فقهاء صاحب تخمک را مادر دانسته‌اند، اما برخی تولد و برخی صاحب تخمک یا تولد (دو مادری) را منشاء انتساب به مادر دانسته و فردی را که صاحب تخمک است مادر واقعی نمی‌دانند. ضمن بررسی مستندات هر سه نظریه، دیدگاهی که صاحب تخمک را مادر واقعی می‌داند، تقویت می‌شود و این نتیجه بدست آمد که زایمان علت صدق نسب مادری نیست.

در بخش سوم به بررسی محرمیت فرزند متولد از روش‌های نوین بارداری پرداخته شد. محرمیت فرزند نسبت به صاحب اسپرم و تخمک و محرمیت فرزند نسبت به رحم جایگزین و شوهر وی و در نهایت محرمیت فرزند نسبت به سایر محارم رحم جایگزین و شوهر وی مورد بررسی واقع شد. نسبت به صاحب تخمک و اسپرم به دلیل صدق نسب، محرمیت فرزند به آنها روشن است همچنین نسبت به بستگان آنها نیز به دلیل صدق عناوین موجب محرمیت (همچون خواهر و عمه و خاله) حکم به محرمیت می‌شود. نسبت به محرمیت فرزند با رحم جایگزین، دیدگاههای مختلفی وجود دارد که از بین آنها قول به محرمیت به سبب تاثیر زیاد این زن در تکون و رشد این فرزند وجیه‌تر به نظر می‌رسد و می‌توان رحم جایگزین را به منزله مادر رضاعی فرزند قلمداد کرد. با پذیرش مادر رضاعی، محرمیت فرزند به شوهر رحم جایگزین نیز روشن می‌شود اما نسبت به سایر بستگان شوهر رحم جایگزین، دلیلی بر محرمیت وجود ندارد و در نتیجه حکم عدم محرمیت است.

واژگان کلیدی: روش‌های نوین بارداری، نسب، محرمیت، تلقیح مصنوعی، رحم جایگزین.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول	۲
کلیات و مبانی بحث	۲
گفتار اول: مباحث مقدماتی	۳
۱. بیان مسأله	۳
۲. اهمیت و ضرورت	۴
۳. سوالات اصلی و فرعی	۴
۱-۳. سوال اصلی	۴
۲-۳. سوالهای فرعی	۵
۴. پیشینه پژوهش	۵
گفتار دوم: مفهوم شناسی	۶
۱. نطفه	۶
۲. جنین	۷
۳. لقاح و تلقیح مصنوعی	۸
۴. رحم جایگزین	۹
۵. نسب	۱۰
۶. محرمیت	۱۱
۷. نکاح	۱۲
گفتار سوم: مروری بر روش های نوین بارداری و حکم آن	۱۳
۱. معرفی اجمالی روش های نوین بارداری در علم پزشکی	۱۳
۱-۱ روش اول: تزریق اسپرم به داخل رحم (IUI)	۱۴
۱-۲ روش دوم: تحریک کنترل شده تخمدان به همراه تزریق اسپرم ظرفیت یافته به داخل رحم	
(COH+IUI)	۱۵

- ۱-۳ روش سوم: تزریق اسپرم به داخل سریکس (ICI) ۱۶
- ۱-۴ روش چهارم: تزریق اسپرم به داخل صفاق (DIPI) ۱۶
- ۱-۵ روش پنجم: (IVF) ۱۶
- ۱-۶ روش ششم: تزریق اسپرم و تخمک به داخل لوله رحمی (G.I.F.T) ۱۸
- ۱-۷ روش هفتم: انتقال تخمک بارور شده (زیگوت) به داخل لوله رحم (ZIFT) ۱۹
- ۱-۸ روش هشتم: انتقال آمبریو به داخل لوله فالوپ (TET) ۱۹
- ۱-۹ روش نهم: سوراخ کردن زونا (PZD) ۱۹
- ۱-۱۰ روش دهم: قرار دادن اسپرم در زیر زونا (SUZI) ۲۰
- ۱-۱۱ روش یازدهم: تزریق اسپرم به داخل سیتو پلاستم تخمک (تزریق مستقیم میکروسکوپی) (ICSI) ۲۰
- ۱-۱۲ روش دوازدهم: روش جدید سپاس (SPAS) ۲۱
۲. دسته بندی و بیان حکم فقهی روش ها ۲۲
- ۲-۱. دسته بندی روشها ۲۲
- دسته ی اول: روش هایی که جنین حاصل از ترکیب تخمک و اسپرم خود زن و شوهر می باشد ۲۲
- دسته ی دوم: روشهایی است که یکی از اسپرم یا تخمک از زوجین بوده و دیگری از اجنبی میباشد ۲۳
- دسته ی سوم: روشهایی است که هم تخمک و هم اسپرم از غیر زوجین است ۲۳
- ۲-۲. اقوال فقهاء در مورد روش های نوین بارداری ۲۳
- ۲-۲-۱. ممنوعیت مطلق ۲۴
- ۲-۲-۲. جواز مطلق ۲۵
- ۲-۲-۳. جواز مطلق باروری مصنوعی بین زوجین و جواز مشروط بین بیگانگان ۲۵
- ۲-۲-۴. جواز مطلق باروری مصنوعی میان زوجین و حرمت مطلق آن در میان بیگانگان ۲۵
- ۲-۳. تحلیل و بررسی حکم فقهی روش ها ۲۶
۳. حکم فقهی رحم جایگزین یا رحم اجاره ای ۳۰

۳۰	۱-۳. حرمت استفاده از رحم جایگزین و قائلین به آن
۳۱	۱-۱-۳. مستندات قرآنی حرمت
۳۴	۲-۱-۳. مستندات روایی حرمت
۳۴	نقد و بررسی روایات
۳۵	۳-۱-۳. تمسک به اصل احتیاط
۳۶	۲-۳. جواز استفاده از رحم جایگزین و قائلین به آن
۳۷	مستندات:
۳۹	فصل دوم:
۳۹	نسب فرزند متولد از روش های نوین بارداری
۴۱	گفتار اول: منشاء انتساب فرزند به پدر
۴۱	۱. منشاء انتساب فرزند به پدر در سایر علوم
۴۱	۱-۱. از نظر علم پزشکی
۴۱	۲-۱. از نظر حقوق
۴۴	۲. منشاء انتساب فرزند به پدر در فقه
۴۴	۱-۲. اقوال فقهاء در موضوعیت داشتن وطی
۴۴	۱-۱-۲. موضوعیت داشتن وطی
۴۵	۲-۱-۲. عدم موضوعیت وطی
۴۹	۲-۲. انتساب فرزند به پدر در روشهای نوین بارداری
۴۹	روش اول: اسپرم و تخمک، هر دو از زوجین هستند
	روش دوم: اسپرم یا تخمک، از غیر زوجین باشد (تلقیح اسپرم شوهر با تخمک اهدایی یا تلقیح اسپرم مرد اجنبی با تخمک زن)
۵۰	
۵۱	روش سوم: هم تخمک و هم اسپرم از غیر زوجین باشد
۵۲	۳-۲. مستندات انتساب یا عدم انتساب فرزند به پدر در روش های نوین
۵۲	۱-۳-۲. ادلهی قائلین به انتساب فرزند به پدر

۵۲ ۲-۳-۱-۱. ادله قرآنی
۵۴ ۲-۳-۱-۲. ادله روایی
۵۷ ۲-۳-۱-۳. صدق عرفی
۵۹ ۲-۳-۲. ادله ی قائلین به عدم انتساب فرزند به پدر
۶۰ گفتار دوم: منشأ انتساب فرزند به مادر
۶۲ ۱: تولد
۶۲ ۱-۱. تبیین نظریه
۶۳ ۱-۲. مستندات
۶۶ ۱-۳. بررسی و نقد این قول
۷۰ ۲. صاحب تخمک بودن
۷۰ ۲-۱. تبیین دیدگاه
۷۲ ۲-۲. مستندات
۷۲ الف. آیات
۷۴ ب- روایات:
۷۷ ۳. صاحب تخمک بودن یا تولد
۷۸ ۳-۱. تبیین نظریه
۷۹ ۳-۲. مستندات:
۷۹ الف. آیات:
۸۱ ب. روایات
۸۲ ۳-۳. بررسی و نقد این نظریه:
۸۳ جمع بندی و نظر برگزیده
۸۵ فصل سوم:
۸۵ محرمیت فرزند حاصل از روش های نوین بارداری
۸۷ گفتار اول: محرمیت نسبت به صاحب تخمک و اسپرم

- ۱- بررسی دیدگاه فقهاء در محرمیت فرزند به صاحب اسپرم و تخمک ۸۷
- ۲- مستندات حکم ۸۹
- گفتار دوم: محرمیت نسبت به رحم جایگزین و شوهر وی ۹۱
- ۱- بررسی اقوال فقهاء در محرمیت فرزند به رحم جایگزین (مادر جانشین) و ادله ی آن ۹۳
- ۱-۱. قول اول: محرمیت فرزند به رحم جایگزین (مادر جانشین) و ادله آن ۹۳
- ۲-۱. قول دوم: عدم محرمیت فرزند به صاحب رحم جایگزین و مستندات آن ۹۵
- ۱-۳. قول سوم: احتیاط ۹۶
- ۲- محرمیت شوهر رحم جایگزین (مادر جانشین) ۹۸
- ۲-۱. قول اول: عدم محرمیت به شوهر رحم جایگزین ۹۸
- ۲-۲. قول دوم: محرمیت طفل به شوهر رحم جایگزین به عنوان ربیبه ۹۹
- گفتار سوم: محرمیت نسبت به سایر محارم (بستگان صاحب اسپرم و تخمک، رحم جایگزین و شوهر وی) ۱۰۰
۱. محرمیت فرزند متکون از لقاح مصنوعی با سایر محارم صاحب اسپرم و تخمک به همراه مستندات: ۱۰۰
۲. محرمیت فرزند متکون از لقاح مصنوعی با سایر محارم رحم جایگزین و شوهر وی به همراه مستندات: ۱۰۴
- جمع بندی و نتیجه گیری ۱۰۹
- فهرست منابع ۱۱۱

مقدمه

از ویژگی های مهم دین مقدس اسلام، وجود دستورالعمل ها و ارائه برنامه ی کامل برای تنظیم زندگی بشر در دنیا و آخرت است. امروزه مشکلات زیادی در زمینه ی ناباروری زوجین بوجود آمده است. افزایش نازایی زوجین از یک سو و رشد روش ها و تکنیک های مختلف درمان ناباروری از سوی دیگر و دغدغه ی خانواده های مسلمان که در صدد حل این مشکل به شکل شرعی هستند، ما را برآن داشت تا با پژوهشی دقیق و مستند به بررسی نسب و محرمیت فرزند حاصل از روشهای نوین بارداری پردازیم.

از آنجایی که روش های نوین بارداری، پدیده ی جدیدی است؛ می تواند برخی از موانع بارداری را برطرف کند و در پیدایش نسل به زوجین، کمک قابل توجه ای کند. بدون شک رفع این موانع می تواند در سلامت روحی، حفظ نزدیکی عاطفی زوجین و بقای بنیاد خانواده مؤثر باشد. علل متعددی موجب ناباروری یا کاهش قدرت باروری در زوجین شده است که استفاده از برخی روش های نوین بارداری مشکل ناباروری را برطرف می سازد. در همین راستا مصاحبه ای حضوری با معاونت مرکز رویان قم دکتر سید رضا طباطبایی صورت گرفت .

درباره روش های نوین بارداری ، به دلیل مستحدثه بودن موضوع، در کتب و منابع حدیثی و فقهی متقدم مطلب صریحی یافت نشد، اما فقهای متأخر و معاصر با توجه به ادله به بررسی حکم تکلیفی (جواز یا حرمت) و حکم وضعی نسب و محرمیت با استفاده از روش های نوین بارداری پرداخته اند.

روشهای نوین بارداری را می توان به سه دسته کلی تقسیم نمود. ۱- اسپرم و تخمک هر دو از زوجین باشد. ۲- اسپرم یا تخمک یکی از زوجین و یکی از بیگانه باشد. ۳- اسپرم و تخمک هر دو از بیگانه باشد. نسب وی، حکم محرمیت او با والدین حقیقی اش روشن می شود. و نسبت به محرمیت وی با رحم جایگزین و همسر وی مساله نیاز به بررسی دارد. در این پژوهش تلاش شد با استفاده از متون فقهی اقوال و مستندات فقها در این موضوع تبیین شده و با بررسی تحلیلی، به نتیجه صحیح تر دست یابیم.

امید است این پژوهش برای تبیین دو حکم مذکور مفید باشد و دیگر پژوهشگران با بررسی ابعاد و زوایای دیگر این موضوع، حکم فقهی استفاده از این روشها و احکام مترتب بر فرزند حاصل از این روشها را تبیین نمایند.

فصل اول

کلیات و مبانی بحث

پیشرفت علوم بشری مسائل مستحدثه زیادی را مطرح کرده است اما پویایی فقه شیعی و تلاش فقها کمتر مسئله ای بی پاسخ مانده است. یکی از این مسائل حکم فرزندان است که با روشهای نوین بارداری به دنیا می آیند. پژوهش حاضر درصدد تبیین حکم نسب و حریمیت این فرزندان است. پیش از شروع در بحث لازم است اصل موضوع تبیین شده و واژگان اصلی آن معلوم شود.

گفتار اول: مباحث مقدماتی

۱. بیان مسأله

پیشرفتهای علمی در دهه‌های اخیر، مسائل نوپیدا و مختلفی را در جهان به وجود آورده است. دین اسلام که برنامه جامع هدایت بشری را تا روز قیامت به عهده دارد، برای تمام مسائل جدید، همانند موضوعات و مسائل قدیمی حکم دارد و فقها تلاش می‌کنند با استفاده از منابع فقهی، حکم مسایل مستحدثه را استخراج کنند. یکی از این امور مهم و اساسی مربوط به فرزندان است که از روش‌های نوین بارداری متولد شده‌اند. به علت شیوع ناباروری در میان زوجین و پیشرفتهای علمی استفاده از این روش‌ها گسترش پیدا کرده است. سوال اساسی این است که فرزند متولد شده با استفاده از این روش‌ها آیا فرزند همین زن و شوهر محسوب می‌شود یا نه؟ به عنوان مثال زوج یا زوجه‌ای که فاقد اسپرم و یا تخمک هستند یا اسپرم و یا تخمک آنان قابلیت باروری را ندارد و با استفاده از اسپرم اهدایی نطفه منعقد گشته، و صاحب فرزند می‌شوند، این نوزاد چه نسبتی با آنها دارد؟ پدر و مادر این نوزاد که از تخمک یا اسپرم اهدایی شکل یافته چه کسانی هستند؟ اگر این فرزند حاصل از اسپرم و یا تخمک دیگری باشد، صاحب رحم و شوهر او با او چه نسبتی دارند و آیا به آنها محرم می‌شود یا خیر؟

این سوالات و سوالات مشابه مسایلی است که پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به آنهاست. به علت گستردگی احکام مترتب بر این باروری‌ها پژوهش حاضر تنها به دو موضوع اصلی نسب و حریمیت می‌پردازد

و احکامی همچون بحث ارث، نفقه و حضانت این فرزندان، نیاز به پژوهش‌های دیگری دارد. تفکیک محرمیت از نسب به این لحاظ است که در صورت عدم صدق نسب مادری برای زنی که او را به دنیا آورده، این امکان وجود دارد که محرمیت نوزاد با وی از راه دیگری حاصل شود و لذا جدای از بحث نسب، بررسی محرمیت امری لازم است.

در پژوهش حاضر ضمن معرفی اجمالی روش‌های نوین بارداری، به اقوال فقها در مورد نسب و محرمیت این فرزندان پرداخته می‌شود و دلیل هریک از اقوال در حد امکان تبیین و مورد بررسی قرار می‌گیرد و در پایان با جمع بندی اقوال، قولی که صحیح تر به نظر می‌رسد، تبیین می‌شود.

۲. اهمیت و ضرورت

امروزه با توجه به شیوع ناباروری و میل فطری انسان‌ها به فرزنددار شدن مراجعه به پزشک برای فرزندآوری زیاد شده است. از سوی دیگر پیشرفت‌های علمی و پزشکی راه‌های جدیدی را برای حل مشکل زوجین نابارور ارائه داده است و همه روزه زنان و مردان متعددی در کشورهای جهان به ویژه در کشور ما با استفاده از این روش‌ها اقدام به باروری می‌کنند. حال آن‌که از نظر فقهی این روش‌های جدید حکم یکسانی ندارند و آثار مترتب بر آن‌ها نیز از نظر ایجاد نسب و محرمیت متفاوت است. با توجه به اهمیت خاص نسب از نظر شریعت و این‌که عدم اختلاط انساب امری مورد توجه شارع بوده و اساس تشریح عده هم همین مهم است و همچنین ترتب یا عدم ترتب نسب در زندگی و حتی پس از مرگ نیز دارای اثر است، بررسی نسب فرزندان حاصل از روش‌های نوین بارداری امری ضروری می‌باشد. علاوه بر این محرمیت از جمله مسایل بسیار مهمی است که بعد از بلوغ تا آخر زندگی برای شخص محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند. پر واضح است که اگر فرزند به پدر و مادری که با آن‌ها زندگی می‌کند محرم نباشد، نمی‌توان با تساهل و سهل انگاری از کنار حکم به این مهمی عبور کرد. روشن شدن محرمیت فرزند حاصل از روش‌های نوین بارداری به زوجین و سایر محارم آن‌ها هم به لحاظ حکم پوشش و نگاه و هم به لحاظ ازدواج ضرورتی غیر قابل انکار دارد.

بر اساس بررسی‌های نگارنده، این موضوع به جهت مستحده بودن و سابقه‌ی قبلی نداشتن مورد بررسی تفصیلی قرار نگرفته و هم‌چنان زوایای بحث در هاله‌ای از ابهام و اجمال قرار دارد و ضرورت و اهمیت بحث حاضر، ما را بر آن داشت که به شکلی جامع به بررسی این موضوع از منظر فقها بپردازیم.

۳. سوالات اصلی و فرعی

۳-۱. سوال اصلی

حکم نسب و محرمیت فرزند متولد از روش‌های نوین بارداری چیست؟

۲-۳. سوال‌های فرعی :

- ۱- روش‌های نوین بارداری چیست؟
- ۲- اقوال و ادله‌ی فقهاء درباره‌ی منشاء انتساب به پدر چیست؟
- ۳- اقوال و ادله‌ی فقهاء درباره‌ی منشاء انتساب به مادر چیست؟
- ۴- اقوال و ادله‌ی فقهاء درباره‌ی محرمیت فرزند نسبت به صاحب اسپرم و تخمک چیست؟
- ۵- اقوال و ادله‌ی فقهاء درباره‌ی محرمیت فرزند نسبت به رحم جایگزین و شوهر وی چیست؟
- ۶- اقوال و ادله‌ی فقهاء درباره‌ی محرمیت فرزند نسبت به سایر محارم (بستگان رحم جایگزین و شوهر وی) چیست؟

۴. پیشینه پژوهش

هرچند روش‌های نوین بارداری موضوع جدید و امروزی است؛ اما اصل محرمیت و یا نسب در بارداری های غیر معمول سؤالی است که از زمان‌های قدیم مطرح بوده است.

البته به دلیل پیشرفت‌های علمی و امکان باروری‌های جدید و نوپیدا، این موضوع، به صورت گسترده در سالیان اخیر مورد بحث واقع شده است. پژوهش‌هایی که در ارتباط با تلقیح مصنوعی انجام شده است، عمدتاً به بررسی حکم تکلیفی (حرمت یا جواز این عمل) پرداخته‌اند. اما از جهت حکم وضعی (همچون صدق نسب، محرمیت، ارث و ...) طبق بررسی نگارنده کتاب مستقلى به صورت خاص و متمرکز در مورد این موضوع یافت نشد. هرچند کتبی که در مورد روش‌های نوین بارداری تألیف شده به طور ضمنی مطالب مختصری را از این جهت بیان کرده‌اند.

از تألیفات علمای متقدم و تراث عظیم فقه شیعه که به موضوع مورد نظر اشاره یا مطالبی در مورد آن مطرح کرده، می‌توان کتاب مبسوط و استبصار شیخ طوسی و کتاب حقائق الناضره محقق بحرانی و مسالک الافهام شهید ثانی را نام برد.

از معاصرین امام خمینی در تحریرالوسیله و علامه جعفری در کتاب رسایل فقهی و آیه الله مکارم شیرازی در انوار الفقاهه به موضوع مورد نظر پرداخته و احکام مختصری را مترتب بر آن ذکر کرده‌اند و برخی هم چون کتاب کلمات سدید آیه الله مؤمن و کتاب بررسی فقهی و حقوقی تلقیح مصنوعی آقای محمد جواد فاضل به طور مفصل‌تر به مباحث استدلالی این موضوع پرداخته‌اند. همچنین برخی از نویسندگان مانند آقای محمد رضا نیا معلم در کتاب باروری‌های پزشکی به توصیف روش‌های بارداری به طور مفصل پرداخته‌اند.

در عین حال نوپدید بودن موضوع و کم بودن منابع و نبود منبع فارسی برای اشخاص مبتلا به این مشکل، ما را بر این داشت که به یاری خداوند متعال به تبیین و بررسی ابعاد موضوع مورد نظر بپردازیم. پژوهش حاضر با آثار قبلی این تفاوت را دارد که به طور خاص متمرکز بر دو حکم نسب و محرمیت فرزند حاصل از

روش‌های نوین بارداری بوده و تلاش می‌کند ضمن بیان اقوال فقها در این موضوع به طور مستدل به بیان و بررسی مستندات نیز پرداخته و نهایتاً آنچه صحیح‌تر به نظر می‌رسد را انتخاب کند.

گفتار دوم: مفهوم شناسی

از آنجایی که کلمات نقش تعیین‌کننده‌ای در رساندن مفهوم و منظور مورد نظر دارند، لازم است در ابتدا به تعریف لغوی و اصطلاحی واژه‌های مهم و مؤثر در پژوهش مورد نظر پرداخته شود تا با منقح شدن موضوع بتوان به بیان و بررسی حکم آن پرداخت.

۱. نطفه

نطفه، در لغت به معنای «آب صاف^۱ اندک یا زیاد^۲، معنا شده است. در برخی از متون لغوی این واژه تنها به مایع جنسی (اسپرم) مرد اطلاق شده است.^۳ دهخدا نطفه را به معنای آب مرد، آب منی و آبی که از انسان بواسطه‌ی شهوت خارج شود و از آن بچه آید^۴، بیان کرده است.^۵

در اصطلاح به ماده‌ای گفته می‌شود که از مردان یا زنان در هنگام لقاح خارج می‌شود که در مورد مردان به آن «منی» گویند که از میلیون‌ها اسپرماتوزئید تشکیل شده است. در مورد زنان به آن «تخمک» یا «اوول» می‌گویند. البته واژه‌ی نطفه به معنای «ترکیب سلول جنسی» مرد و زن هم آمده است.^۶ اما در قرآن به منی مرد نطفه اطلاق شده است. و وقتی گفته می‌شود «امنی الرجل» معنایش این است که فلان مرد منی خود را ریخت.^۷

در روایات نیز نطفه معرفی شده است. امام باقر (علیه السلام) در پاسخ به سوال در مورد نطفه، علقه و مضغه فرمودند: «نطفه سفید و مانند فضولات بینی غلیظ است؛ در رحم به مدت چهل روز می‌ماند، سپس به علقه تبدیل می‌شود. علقه مثل لخته‌ی خون بسته شده است و به مدت چهل روز در رحم می‌ماند، سپس به مضغه تبدیل می‌شود. مضغه گوشت قرمزی است که در آن رگ‌های سبز شبکه مانند وجود دارد و سپس به استخوان تبدیل می‌شود. وقتی جنین به استخوان تبدیل شد، برای او گوش و چشم آشکار می‌شود و اعضای

۱ - سعدی، ابو جیب، القاموس الفقهی لغة و اصطلاحا، ص ۳۴۱؛ ابن فارس، ابو الحسن، المعجم المقانیس اللغة، ج ۵، ص ۴۴۰.

۲ - طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۱۲۵.

۳ - ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، ج ۹، ص ۳۳۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۱.

۴ - حمیری، نشوان بن سعید، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکولم، ج ۱۰، ص ۶۶۴۱.

۵ - دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۴۷، ص ۵۸۳.

۶ - مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۵۸؛ قریشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۷۸.

۷ - مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۱۸۵.

دیگر او مرتب می‌شوند.^۱ بر این اساس، جنین پیش از دمیدن روح، پنج دوره را سپری می‌کند: ۱- نطفه: این دوره از زمان استقرار نطفه در رحم آغاز می‌شود و به تعبیر برخی روایات تا چهل روز ادامه دارد. ۲- علقه که همان خون بسته است بعد از نطفه، ایجاد می‌شود. ۳- مضغه: بعد از گذشت مدتی، علقه به مضغه (تکه گوشت) تبدیل می‌شود. ۴- عظمه یا عظام: مضغه بعد از مدتی به عظمه (استخوان) تبدیل می‌شود. ۵- لحمه: بعد از مدتی گوشت بر استخوان می‌روید لحمه نام دارد. کم کم اندام جنین شکل گرفته و به مرور تبدیل به انسان مینیاتوری با اعضا و جوارح کامل می‌شود.^۲

در یک جمع بندی می‌توان گفت نطفه گاهی به ترکیب سلول جنسی زن و مرد اطلاق می‌شود که در این معنا نطفه اولین مرحله از مراحل تکون جنین است و گاهی هم به خود مایع جنسی مرد (منی) پیش از ترکیب اطلاق می‌شود. تا آنجا که بررسی‌ها نشان می‌دهد، این واژه در بیشتر متون فقهی به معنای مایع جنسی مرد^۳ بکار رفته است؛ هرچند برخی از فقهاء آن را به معنای مطلق مایع جنسی انسان اعم از مایع جنسی زن و مایع جنسی مرد دانسته‌اند^۴

۲. جنین

جنین از نظر لغوی یعنی آنچه پوشیده شده باشد^۵

واژه «جنین» بر وزن «فعلیل» به معنای مفعول^۶ از ماده جن گرفته شده، منظور از آن، هرچیز پوشیده شده (مستور) است.^۷ به همین خاطر به انسان در رحم مادر، از آن جهت که از دیده پنهان است، جنین گفته می‌شود. لغت دانان در تعریف آن گفته‌اند: «الجنین، الولد مادام فی بطن أمه لاستتاره فیه و جمعه أجنّه و أجنن، و قد جنّ الجنین فی الرحم و أجنّته الحامل»^۸

۱- کلینی، محمد بن یعقوب، الفروع من الکافی، ج ۷، ص ۳۴۲.

۲- نظری توکلی، سعید، جوانمرد فرخانی، ابراهیم، «مقاله استقرار رحم جایگزین و تاثیر آن بر احکام مترتب بر جنین در فقه اسلامی و حقوق موضوعه»، (فصلنامه ی فقه پزشکی)، شماره ۹ و ۱۰، ص ۴۱.

۳- عاملی، زین الدین، الروضه البّهیة فی شرح اللّمعه الدّمشیّیه، ج ۶، ص ۶۲.

۴- مفید، محمد بن نعمان، الاختصاص، ص ۳۱۸.

۵- ابن فارس، ابو الحسنین، ترتیب مقایس اللغه، ص ۱۹۵، «هو الستر و الشتر... و الجنین الولد فی بطن امه»، قریشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۸.

۶- صدر، احمد و دیگران، دایره المعارف تشیع، ج ۵، ص ۴۹۴.

۷- واسطی، زبیدی، محب الدین، حسینی، سید محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۸، ص: ۱۱۴.

۸- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۹۳.

جنین در قرآن کریم نیز در همین معنا استعمال شده آنجا که خداوند می‌فرماید: «و إذ أنتم أجنه فی بطون أمهاتکم؛^۱ هنگامی که در شکم مادرانتان پنهان بودید.»^۲

جنین در فقه هم همین معنای لغوی را دارد. شهید ثانی در تعریف جنین فرموده: «الجنین و هو الولد مادام فی البطن.»^۳

فقهها در ابواب مختلف فقهی همچون طهارت، جهاد، تجارت، رهن، وصیت، نکاح، ظهار، لعان، عتق، تدبیر، اقرار، صید و ذباحت، ارث و دیات از جنین و احکام وی سخن گفته‌اند.

در منابع حقوقی نیز تعاریفی کم و بیش مشابه برای جنین آمده است؛ همچون: «جنین همان نطفه استقرار یافته در رحم مادر است که آغاز زندگی اش همان زمان استقرار یافتنش است و پایان جنین بودنش، ورود به مرحله جدید یعنی اطلاق طفل بر آن لحظه قبل از ولادت است.»^۴

جنین در علم پزشکی را جنین تعریف کرده‌اند: هر چند جنین اولیه (تخم یا زیگوت) انسان از لقاح دو سلول جنسی زن و مرد حاصل می‌شود، اما یاخته رشد کننده از لحظه لقاح تا پایان هفته هشتم رویان (embryo) و پس از آن جنین (fetus) نامیده می‌شود.^۵

طبق این تعریف ترکیب حاصل از لقاح تخمک و اسپرم از ابتدای انعقاد نطفه تا پایان ۸ هفتگی که اندام‌ها شکل می‌گیرند، رویان است و پس از هفته هشتم تا پایان بارداری جنین نامیده می‌شود. البته لازم است توجه شود جنین از نظر لغت و عرف اعم از جنین پزشکی بوده و به هر دو مرحله رویانی و جنینی اطلاق می‌شود. در پژوهش فعلی نیز مراد ما از جنین همین معنای عام آن می‌باشد.

۳. لقاح و تلقیح مصنوعی

لقاح در لغت به معنای باردار شدن و «تلقیح» متعدی آن و به معنای باردار کردن است.^۶ المنجد لقاح را اینگونه تعریف کرده است: اللقح: (مص) بارداری، حاملگی. لقح، لقحاً و لقاحاً: الناقه و نحوها: شتر ماده و

۱- سوره نجم، آیه ۳۲.

۲- قریشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۰۱.

۳- عاملی، زین الدین، الروضه البهیه فی الشرح للمعه الدمشقیه، ج ۸، ص ۲۱۱.

۴- شهیدی، مهدی، وضعیت حقوقی کودک آزمایشگاهی، روش‌های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق، ص ۱۴۲.

۵- نظری توکلی، سعید، جوانمرد فرخانی، ابراهیم، پایان نامه استقرار رحم و تأثیر آن بر احکام مترتب بر جنین در فقه اسلامی و حقوق موضوعه، شماره ۹ و ۱۰، ص ۴۴.

۶- قریشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۹، ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، ج ۱، ص ۵۱۲.

مانند آن قبول لقاح کرد یا حامله شد. اللقاح: آنچه بدان درخت خرما را تلقیح می‌کنند. گرده‌ی زرد رنگی که درخت خرما می‌تولید می‌کند.^۱

تلقیح مصنوعی نوع خاصی از لقاح است که مفهوم آن نیز از معنای لغوی لقاح دور نیست؛ تلقیح مصنوعی عبارت است از این که زن را با وسایل مصنوعی و بدون آن که نزدیکی صورت گیرد باردار کنند.^۲ و به طور کلی بر دو نوع است: تلقیح مصنوعی داخلی و تلقیح مصنوعی خارجی.^۳

بنابر این تلقیح مصنوعی عبارت است از ریختن نطفه در رحم زن بدون آمیزش که به دو نوع داخلی و خارجی انجام می‌شود. تلقیح مصنوعی داخلی عبارت است از روشی که در آن، عمل تلقیح بین اسپرم مرد و تخمک زن در داخل رحم صورت می‌گیرد و برحسب این که بین صاحبان نطفه رابطه زوجیت بوده و یا چنین ارتباطی وجود نداشته است به صور مختلف تقسیم می‌گردد. در تلقیح مصنوعی خارجی، عمل تلقیح بین اسپرم و تخمک، در خارج از رحم صورت گرفته و نطفه تشکیل شده به رحم منتقل می‌شود و دارای اقسامی است که خواهد آمد.^۴

۰۴. رحم جایگزین

اگر اسپرم و تخمک لقاح یافته را به رحم زنی غیر از صاحب تخمک منتقل کنند آن رحم را رحم جایگزین می‌گویند.

برخی صاحب نظران رحم جایگزین را اینگونه تعریف کرده اند: زنی است که بر اساس توافق بعمل آمده، بوسیله‌ی تکنیک‌های کمکی تولید مثل و با استفاده از جنین حاصل از اسپرم و تخمک زن و شوهر (زوج نابارور) تخمک خودش و اسپرم شوهر زوج نابارور، باگامت^۵ یا گامت‌های اهدائی باردار می‌شود.^۶ قرارداد استفاده از رحم جایگزین توافقی است که بر پایه‌ی آن، زنی (مادر جانشین) می‌پذیرد تا با روش‌های کمکی تولید مثل و استفاده از اسپرم و تخمک والدین حکمی یا اشخاص ثالث که در آزمایشگاه بارور شده و یا به جنین تبدیل شده، باردار شود و در حالی که ارتباط ژنتیکی با فرزند ندارد، فرزند ناشی از آن تخمک بارور

۱ - رحیمی اردستانی، مصطفی، ترجمه المنجد، ج ۲، ص ۱۰۲۰.

۲ - نائب زاده، عباس، بررسی حقوقی روش‌های نوین بارداری مصنوعی، ص ۹.

۳ - العبدلخانی، ساجده و دیگران، مقاله تلقیح مصنوعی از منظر فقه و حقوق، فصلنامه علمی - ترویجی فقه اسلامی و مباحث حقوقی، سال یازدهم، ص ۳۱.

۴ - غانم، عمر بن محمد بن ابراهیم، احکام الجنین فی فقه الاسلامی، ص ۲۳۴-۲۲۹.

۵ - یک سلول تخصص یافته است که مسئول تولید مثل جنسی می‌باشد در انسان، گامت نر را اسپرم و گامت ماده را تخمک می‌نامند و گامت‌های طبیعی انسان حاوی بیست و سه کروموزوم هستند.

۶ - نائب زاده، عباس، بررسی حقوقی روش‌های نوین بارداری مصنوعی (مادر جانشین - اهدای تخمک - جنین)، ص ۲۳

شده، یا به جنین تبدیل شده را حمل کند و پس از تولد، او را به زوج طرف توافق (والدین حکمی یا متقاضی) تحویل دهد.^۱

۵. نسب

نسب در لغت به معنای اتصال و ارتباط چیزی به چیزی است. «نسب» از نظر لغت مصدر و به معنای «قربان»، «علاقه» و رابطه‌ی بین دو شیء است. حال این ارتباط و انتساب می تواند به هر چیزی باشد، قبیله، گروه، کشور و...^۲ نسب را هم‌چنین به معنای اصل، نژاد، خویشاوندی و پیوستگی میان دو نفر می‌گویند.^۳ نسب در واقع مصدر است و به معنای «القربان» و جمع آن «انساب» است. انساب نیز به معنای سلسله‌ای که در یک خانواده برای انسان به دنبال دارد.^۴ در جایی دیگر نیز به معنای تعلق گرفتن و ارتباط بین دو چیز که به تمایل و شباهت میان اشیاء و کمیات وجود دارد، مانند عدد دو به چهار مانند نسبت در رابطه عدد پنج به ده می‌باشد.^۵ فقهاء نسب را در علم فقه چنین معنا کرده‌اند: اتصال شخص به دیگری است به عبارت دیگر منتهی شدن شخصی به دیگری در ولادت همانند پدر و پسر، یا منتهی شدن دو نفر به فرد سوم در ولادت...^۶

بنابراین می‌توان گفت نسب اهمیت خاصی در عرف و مخصوصاً در شرع دارد، مردم بواسطه‌ی نسب همدیگر را می‌شناسند و هر کسی را به پدران و آباء و اجدادش منتسب می‌کنند نه به افراد غیر و بیگانه. نسب کاربرد ویژه‌ای در احکام مربوط به ورثه و همچنین در احکام اولیاء در باب نکاح دارد.^۷

قانون مدنی ایران در مواد ۱۱۵۸ تا ۱۱۶۷، به احکام «نسب» پرداخته است، ولی تعریف روشن و صریحی از ماهیت آن به چشم نمی‌خورد؛ به همین دلیل حقوقدانان تعاریف مختلفی ارائه کرده‌اند. چنانکه دکتر امامی

۱ - <https://fa.wikipedia.org/wiki>

۲ - مشکینی، علی اکبر، مصطلحات الفقه، ص ۵۳۵ (النسب فی اللغة القربان) و هی ارتباط خاص حاصل من الولادة (...): عبدالرحمن، محمود، معجم المصطلحات و الالفاظ الفقهیه، ج ۱، ص ۳۰۱ (النسب: القربان، و یكون الانتساب إلى القبائل و إلى البلاد، و یكون إلى الصنائع؛ قلقشندی، احمد بن علی، نهاية الأرب فی معرفة انساب العرب، ج ۱، ص ۴۰۱ - ۴۰۴ (به نقل از سایت <https://fa.wikipedia.org/wiki>، حسب و نسب).

۳ - ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۷۵۵؛ مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۱۲، ص ۹۴.

۴ - الجری، خلیل، لاروس المعجم العربی الحدیث، ص ۱۲۰۲ «سلسله تنابع الانسان فی الاسره الواحد او العرق الواحد».

۵ - ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۷۵۵؛ مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۱۲، ص ۹۴.

۶ - نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۲۳۸؛ فالنسب اتصال شخص بغيره، لانتهاء احدهما فی الولادة الی الآخر أو لانتهائهما الی ثالث علی الوجه الشرعی؛ مشکینی، علی اکبر، مصطلحات الفقه، ص ۵۳۵.

۷ - قلقشندی، احمد بن علی، نهاية الأرب فی معرفة انساب العرب، ج ۱، ص ۶ (لتعارف بین الناس حتی لا یعتزی أحد الی غیر آباءه، ولا ینتسب الی سوی اجداده، و الی ذلك الاشارة بقوله تعالی: «یا أیها الناس إنا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا» و علی ذلك ترتب أحكام الورثة فیحجب بعضهم بعضاً، و أحكام الأولیاء فی النکاح فیقدم بعضهم علی بعض...)